

Jelszó: Sunyata

Idegen utakra terelve

Bevezető

Hajlamosak vagyunk úgy vélekedni, hogy mindennek mértéke az ember. Ehelyett azonban helyesebb volna azt gondolnunk, hogy az ember számára minden –az ember. Pontosabban: az emberként való létezésből fakadó jellemzők, tulajdonságok, és korlátok. Nekünk minden emberi. Nem tűnhet fel másként előttünk a világ, mert sosem fogunk tudni kilépni önmagunkból, s ezért sosem leszünk képesek különálló egységként szemlélni azt, ami voltaképpen vagyunk. Mintha egy számtalan helységből álló házat próbálnánk feltérképezni, melyet sohasem hagyhatunk el. Hihetetlen precizitással leírhatunk mindent, ami idebent egyáltalán található, különböző rendezőelvek mentén haladva felfedezhetünk számtalan törvényszerűséget vagy szabályt, de minden igyekezetünk hiábavalónak fog bizonyulni, ha arra próbálunk meg rájönni, hogy végsősoron milyen is ennek a bizonyos épületnek a homlokzata. Az ember az emberiség legnagyobb titka. A megértéséhez vezető út önmagunk elvesztésén keresztül vezet; és a végső bizonyosság elérése, azon egyszerű igazság felismerése, amelyre nincs –nem lehet– szavunk, talán épp az ember megszűnésének pillanatával esik egybe –amennyiben egyáltalán lehetséges.¹

Megvan az a különös tulajdonságunk, hogy tudni, és érteni akarunk. Ezt még érdekesebbé teszi az a gondolat, hogy gyakran megszerzett tudomásaink és elfogadott igazságaink ellenében cselekszünk, élünk és gondolkodunk. (Láthatod, hogy amennyiben az első bekezdés igaz, a másodikban kicsit én is ebbe a csapdába esem. Ráadásul talán a fentebb tett kijelentéseim, és e kijelentések körülményei is ellentmondanak egymásnak (például, hogy mindezt én írom, aki ember vagyok). Saját okfejtésem rovására gondolkodom tehát. *Ez* nagyon emberi. De kellene az ilyen paradoxonok, mert elvezethetnek egy fogalmiságon túli, szabadabb, tágabb térbe.) Ez pedig vagy az ember tudatosságának szintjét, vagy az igazságok valódi érvényességét kérdőjelezi meg. Szerencsére ezt a kétséget könnyű elhessenteni, ha egyáltalán felmerül, és rendszerint nem is mulasztjuk el messzire számúzni a bizonytalanságot. Mert az ember kényelemre és stabilitásra is vágyik. Ez a szilárdság utáni vágy pedig a gondolati és szemléleti rendszerekben teljesedik be, melyek –látszólag és állításuk szerint– mindent képesek megmagyarázni.

Ha elfogadunk egy rendszert, elfogadjuk az állításait is. És abban a pillanatban, amikor az állítások a fejünkben axiómákká, eredendő, természetes, és megfellebbezhetetlen

¹ Én személy szerint abban a meggyőződésben ringatom magam, hogy képesek vagyunk lerázni önmagunk nehézkedését; de a szavak, a ráció, és a mindig bizonyos logika alapján működő és értelmező nyelv szintjén gyakran futunk kibogozhatatlannak tűnő, önmagukat kioltó állításokba.

igazságokká válnak, a rendszer szemével kezdünk látni, amely a fejünkben összeálló világot így a saját képére formálja, és önmagával teszi egyenlővé. Amikor ez maradéktalanul bekövetkezik, bezárul a kör: az értékrend, vagy értelmezési mód, amit a magunkévá tettünk, nem lesz képes többé hamisnak, vagy megingathatónak tűnni, mert rajta keresztül fogjuk fel a jelenségeket. A más lehetősége többé nem alternatíva, mindennek egyetlen érvényes jelentése marad csupán. A színes lencse a szemünkre nő; a valóságot egy képre cseréljük fel.

Elképzeltető, hogy a kelleténél hosszabban és kuszában szőttem eddig a gondolataim; de úgy érzem, szükséges volt megtennünk ezt a kis kitérőt, mielőtt a tulajdonképpeni tárgyra, a színház néhány jellegzetességének megvizsgálására térünk. Amit fentebb megfogalmaztam, nagyjából elárulja, hogy hová tartok. Az embert keresem, és a szellem szabadságát. Hitem szerint a színház is, amely, mint látni fogjuk, egyszerre lehet kapu és börtön: sokat segíthet önmagunk megismerésének útján, de közben akadályozhat is. A színházban rengeteg ámítás van, de ez a mi hibánk, nem az övé. Ugyanakkor a színház képes kiragadni minket hétköznapi, nehézkes világunkból, hogy szélesebb távlatok vidékére kalauzoljon, egyszerre közelebb s távolabb önmagunktól.²

A színház ámításairól

Tulajdonképpen minden ámítás önámítás. Amikor valamit valami másnak hiszünk, és hagyjuk, hogy egy nem valós képzet hatást gyakoroljon ránk, hallgatólagosan csapjuk be sajátmagunkat. Gyakrabban megtörténik ez, mint gondolnánk. A nyomtatott képről azt gondoljuk, ábrázol valamit, miközben színes pontok halmaza csupán (ráadásul vitathatatlanul mindenféle ábrázolási szándék nélkül). A mozgólépcső jobb oldalára állunk, mert „így kell”, miközben mindez csupán megállapodás kérdése. Értéket tulajdonítunk a pénznek, amely valójában sorozatgyártott papírlap, és megállít minket egy árván világító piros lámpa. Mindez azért, és addig lehetséges, amíg elfogadjuk, hogy így törvényszerű. De ezek a szabályok nem függetlenek tőlünk, kiötölt törvények, amelyeket mégsem kérdőjelezünk meg soha. Amikor csalódunk valakiben, valójában csupán bebizonyosodik, hogy nem felel meg az igazságnak az, ahogyan korábban vélekedtünk róla. Így a csalódottság tévképzetünk gyümölcse. Azt hiszem, többnyire sejtjük, hogy milyen esetleges mindez, és mégis belemegyünk a játékba, mert szeretünk játszani. Létezni, érezni és tapasztalni kell, mert minden tapasztalat többletet jelent. Az általános szabályok korlátozásai pedig számtalan konfliktust takarítanak meg nekünk. Gördülékenyen és problémamentesen

² Talán eléggé súlyos szavak és mondatok ezek. Nem lehetek bizonyos bennük, és mégis kénytelen vagyok ilyenformán kimondani őket. Ne gondold, hogy nem kételkedem, és légy nyugodtan kritikus. Éppen a tökéletlenség az, ami ösztökél. Én igyekszem, és bízom benne, hogy keresésem nem hiábavaló. „Ezért, kedves olvasó, –ahogy Blake írja– bocsásd meg, amivel nem értesz egyet, és szeress engem tehetségem tevékeny gyakorlásáért.”

részesei kívánunk lenni ennek a hatalmas karneválnak, ezért hagyjuk, hogy bevonjanak a forgatagba, és közben egy kicsit megcsaljuk magunkat. Nincs ez másként a színházban tapasztalható megtévesztésekkel sem.

A színházterem többnyire megkülönböztetett tisztelettel övezett tér. Számos ilyen hely van: könyvtárak, kórtermek, múzeumok, szentélyek, temetők, stb. Ha belépünk egy ilyen térbe, szinte azonnal hatni kezd ránk a másféle közeg. Lehalkítjuk a hangunkat és kevesebbet beszélünk, jobban ügyelünk a viselkedésünkre, hogy ne zavarjuk meg a hely belső rendjét, sőt, akár szentségét. Ez a reakció részünkről nem szükségképpen tudatos, és egyike a fentebb említett öncsalásoknak. Azért lesznek ezek a közegek különlegesek, mert azzá tesszük őket, bár ezúttal nem csupán hallgatólagosan. Igényünk van a szentségre, az emelkedettségre, ha nem is nyugtázzuk ezt magunkban, mert ez az, ami felemel, ami túlmutathat önnön korlátainkon. És ezek a helyek mind megtestesíthetnek, vagy felmutathatnak valami lényegit az emberből. Mindazonáltal itt kezdődik az első illúzió: másfélének, különbözőnek gondoljuk a színházi teret.

Ebből következik, hogy a színpad valóban misztikus helyé válik, ahol bármi lehetséges. A néző figyelme nem hétköznapi érzékelés. Amikor színészek jelennek meg, és játszani kezdenek, a jó néző, feltétel nélkül elhiszi, hogy ők egy másik világ, és másik idő lakói, akik másképp beszélnek, gesztikulálnak, és öltözködnek. Ezért a néző szemében a színész másféle ember, idegen, távoli jelenség, és mégsem valószerűtlen; épp az a fontos, hogy idegenségében is igaz tudjon maradni. Gondolhatjuk ezt egy másik ámításnak, amelyet közösen hoznak létre az előadás alkotói, tevékeny munkájukkal, és sokféle, kifinomult eszközeikkel, a befogadók pedig azzal, hogy belemennek a játékba, és elfogadnak mindent, amit eléjük tárnak. Mindkét komponens elhanyagolhatatlan: ha az alkotók munkája hatástalan, ócska, vagy művi, sosem fognak magukkal rántani senkit. Mert a befogadónak szüksége van azokra a hatásokra, amelyek elég erőteljesek ahhoz, hogy segítségükkel elemelkedjen a földtől. Ugyanakkor, ha a néző kívülálló marad, tehát nem hajlandó, vagy nem képes magáévá tenni a színház ámításait, nem születik meg az emelkedettség, sőt, valószínűleg kínos feszengés tölti ki a helyét. Mert csakugyan: objektíven szemlélve azon a színpadon semmi megrendítő nem történik, csak egy tógába öltözött férfi kiabál kékre festett arccal.

Az illúzió ott kezdődik, hogy a dolgokat olyan tulajdonságokkal ruházzuk fel, amelyekkel valójában nem rendelkeznek. Ez nem jöhet létre a befogadó nélkül, sőt, bizonyos értelemben csak a befogadásban, és az ő másként látásra való rábólintásában létesül az illúzió. A színház akkor születik, amikor elkezdünk hinni benne.³

³ Aki azt állítja, hogy önmagától függetlenül ámítás áldozatául esett, lényegében nem mond mást, mint hogy tudatossága elsiklott a jelentéstartalmak megváltozása fölött, hogy nem vette észre, mikor és hogyan ment végbe az átváltozás. Az illúzió a befogadóban *belül* lehet csak illúzió. Objektívan szemlélve minden az, ami.

Önmagunk látomása

Paolo Santarcangeli szerint az alkotó tevékenység jellegéből adódóan démonikus cselekedet.⁴ Másképp: a művész, amikor megformálja a világ egy darabját, megváltoztatja a jelen képét, és így a fennálló rend ellenében cselekszik. Ezen állítás negatív jelentéstartalma csak egy belső perspektívából állja meg a helyét; mert kívülről szemlélve az alkotó átértelmezés talán szintén része a rendnek, amennyiben az egy dinamikusan változó rendszer, nem pedig valamiféle befejezett, statikus egész. (A befejezett teljesség halott.) De nem tagadhatjuk, hogy a művészetek az idők során számtalan alkalommal játszottak bomlasztó, vagy lázadó szerepet a történelemben. Ez természetszerű: a legerőteljesebb, legmélyebb és legfelkavaróbb kijelentéseket a tudomány, a művészet és a vallás képes tenni. A művészetek közlései közül pedig a színházi formanyelvek állnak a legközelebb a valláséhoz. (Innen is ered, hogy a színháztermet övezheti hasonló áhítat, mint a szentélyt.) Nem véletlen, hogy e kettő sok helyütt szorosán összefonódott, vagy összefonódik még ma is.⁵

A színházi kijelentésnek tehát súlya van. Az összefonódott illúziók hálója, mely akár mind az öt érzék nyelvén képes egyszerre közölni, mélyen meg tudja érinteni az embert. Egy erős előadás hihetetlen hatással lehet a befogadó lelkivilágára. Ráadásul meglehetősen összetett módon; mert amikor magával ragad minket egy történet, az ihletett szavak áradata, a színészek játéka, akik ilyenkor a tudatunkban menthetetlenül átlényegülnek, azt hiszem, nem csupán az itt és most születő élmény rázza meg a lelkünket. Hirtelen összeáll a világ valami egészen mássá, amelynek fényében újnak, különösnek, talán szebbnek, talán ijesztőbbnek tűnik minden. És ebben az idegen fényben rácsodálkozhatunk a jelenségekre, és –nem utolsó sorban– önmagunkra. Új látomás lesz kicsit a világ, egy másik rendszer, és mégis ugyanaz.

Persze az, hogy ez ennyire mindet átértelmezően történjen meg, igazán ritka. Egyfelől természetesen fogékonyság kérdése, de –furcsa módon– a szerencsének is van benne szerepe. Mert manapság mintha nem mérnénk fel a színházban rejlő lehetőségeket. Akármilyen történjék is a színházban, a befogadó számára mindig mond valamit. Még a legártatlanabb, a legkevésbé filozofikus bohózat élménye is nyomot hagy az emberben. És sajnálatos módon azt kell, hogy gondoljam, hogy a legtöbb alkotó nem számol ezzel. (Bár talán csak én vagyok szerencsétlen, és nem azt látom, amit érdemes.) Túlzón hangzik, de nagy hatalom, és nagy felelősség van a színházcsinálók kezében. Olyan súllyal tehetnek kijelentéseket, hogy még az is megértse, aki nem feltétlenül akarja. Mert az értelmén kívül képesek az

⁴ Lásd: P. Santarcangeli: Beszélgetések a Sátánnal

⁵ Tisztában vagyok azzal is, hogy bizonyos elméletek szerint a színház egyenesen a vallásos kultuszokból jött létre, ennek azonban jelen helyzetben nincs jelentősége. Csak a jelen számít. (Egyébként mindig.)

érzékekhez, az érzelmekhez, és a zsigerekhez is szólni. És olyan látomásokat kelthetnek az emberben, amelyet csak akarnak. És erről mégis gyakran mintha megfedkeznének, és – Garcia Lorca-val szólva– azt a szörnyű tevékenységet űzik terméikben, amit úgy hívnak: időtöltés. Így lesz a színház börtön, üres fecsegés, amely nem felszabadít, hanem elterel, üres, fénytelen barlangokba vezet.

De a színház, ha jól használják ki lehetőségeit, olyan energiákat szabadít fel a lélekben, melyekről gyanítottuk bár, hogy ott vannak, de azért mégsem sikerült teljesen hozzáférnünk, legfeljebb pillanatokra; és minden ilyen perc ajándék volt. A színháznak lehetősége van a látomáskeltésre, könnyedén előidézheti, vagy akár kikényszerítheti belőlünk mélyen őrzött képeinket, elzárt belső világunkat. A leggörcsösebb, a legzártabb lélek is képes megsejteni általa a többet; hogy teljesebb egész vagyunk, mint valaha is gondoltuk volna. Nem ez az egyetlen útja persze, sőt, ha kellő fogékonysággal, és felszabadult kreativitással figyelünk, és kinyílunk a világ felé, bármiben megtalálhatjuk, amit keresünk. Mert átlátszó a világ, és a mi színeink festik meg az arcát. És mi minden színnek birtokában vagyunk. Mikor felködlenek ezek a felismerések, megértést hoznak, kiteljesedik, és elnyugszik általa önmagunk látomása. És amikor ezt a képet is képesek leszünk meghaladni... nos, akkor megfejtjük a titkot, amelyről már szóltam. Meglátjuk a ház homlokzatát.

Azt mondtam: az embert keresem. Ha idegen játékokba próbálnak bevonni, én hagyom, hogy megtévesszenek. Amikor átszellemültség és az elragadtatás útjára terelnek, korábban ismeretlen kapukon tekinthetek be, ahol másképp látom a világot, és tükrében másképp lelem meg a saját arcképem. Nem a világ változik meg, hanem én: látószögemet új irányba hajlítom, és olyan többletet kapok, amelynek segítségével közelebb kerülhetek ahhoz, amit önmagamként emlegetek. Ugyanakkor viszont távolodom is... mert egyszerre van itt magasság és mélység. Mindig egyszerre van.